

Verslag

werksessies Transitieagenda Circulaire Bouweconomie

Nationale Programma's

Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Croeselaan 15
3521 BJ Utrecht
Postbus 8242
3503 RE Utrecht
www.rvo.nl

Contactpersoon

Hans (ir. H.R.) Scherpenzeel
Adviseur

T 088 602 25 83
M 06 109 464 93
F 088 602 90 25
hans.scherpenzeel@rvo.nl

Datum

12 juni 2018

Inleiding

Het kabinet zal een reactie formuleren op de Transitieagenda's. Daarin zal concreet worden aangegeven wat de bijdrage van het Rijk is. De verschillende partners van het Grondstoffenakkoord hebben ook al aangegeven met een afzonderlijke reactie te komen.

De Bouwagenda is door de ministeries BZK en IenW gevraagd om van partijen die zijn betrokken bij de bouw de inzet op de Transitieagenda Circulaire Bouweconomie op te halen in aanvulling op de bijdrage die het Rijk wenst te plegen. De Bouwagenda wordt daarbij ondersteund door RVO.

Inmiddels zijn er een tweetal werksessies geweest, waarbij in beeld is gebracht hoe de meest relevante stakeholders de huidige inzet vanuit het Rijk en de andere stakeholders waarderen c.q. reflectie op de inzet (in de zin van onderschrijving van de voorgestelde activiteiten, prioritering en evt. omissies) en tot op zekere hoogte welke inbreng zij in de uitvoeringsfase willen plegen. In het najaar zal verdere invulling worden gegeven aan het uitvoeringsagenda. RVO en de Bouwagenda zullen dan een aantal vervolgsessies organiseren waarbij de inzet veel concreter moet gaan worden gericht op de uitvoering.

Werksessies

De Bouwagenda stond op 19 april jl stil bij haar éénjarig bestaan tijdens een congres in Den Haag. Tijdens deze dag werd de eerste werksessie over de Circulaire Bouweconomie gehouden. Een tiental deelnemers heeft tijdens een sessie van een uur laten zien actief te willen meedenken en werken aan een Circulaire Economie. De partijen willen graag binnen deze transitie in hun rol tot hun recht komen en hopen dat de overheid hen daarin steunt met de juiste randvoorwaarden.

De vervolgsessie op 9 mei werd in het LEF future center van Rijkswaterstaat gehouden. Deze werksessie duurde langer (een middag) en kon daardoor veel

concreter worden. Een dertigtal deelnemers dacht niet alleen actief mee, maar zag voor zichzelf ook een rol weggelegd binnen de uitvoering van de agenda. Een groot aantal van hen bleek concrete acties te kunnen omschrijven waarin ze een rol wilden spelen.

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Datum
30 mei 2018

- Doel bereikt van de beide sessies: zoveel mogelijk reacties op transitieagenda als bijdragen aan stap naar uitvoering/uitvoeringsagenda. Waarbij in de tweede sessie dit nog een stuk concreter werd ingevuld. Er werd geprioriteerd en namen en rugnummers werden genoemd.
- Ondanks de beperkte opzet en tijd van de eerste werksessie heeft dit toch zeer bruikbare aanzetten opgeleverd, die in de vervolgsessie op 9 mei, verder konden worden uitgewerkt.
- Beide werksessies bleken goed bezet met zeer betrokken deelnemers, die graag hun kennis en ervaringen wilden inbrengen en delen. (14 deelnemers in de eerste sessie en 30 deelnemers aan de vervolgsessie)
- De deelnemers boden een redelijke afspiegeling van de bouwkolom, van grondstoffen-leverancier tot bouwer.
Aandachtspunt is dat gebruikers/bewoners ontbreken. Daarnaast waren er enkele opmerkingen bij gehanteerde schema 'partijen in de bouwsector':
  - juristen ontbreken ten onrechte in het schema
  - deelnemers: 'aannemer' > liever 'bouwer' noemen.

Overige opmerkingen

- Bij de eerste sessie bleek een grote rol voor onderwijs en opleidingen, van MBO tot WO naar voren te komen. In de vervolgsessie kwam vooral ook de rol van de Banken aan de orde.
- Circulair krijgt overal volop aandacht, maar de inhoudelijke invulling moet grotendeels nog plaatsvinden. Pas op voor windowdressing.

Transitieagenda en de Rijksinzet

De transitieagenda met vier speerpunten en de 11 doelstellingen daarbinnen blijkt een goed kader te bieden. De deelnemers hebben goed kunnen aangeven waar een overheidsbijdrage wenselijk/nodig is en waar zij zelf al aan werken/ willen gaan werken. In de vervolgsessie was er een beperktere reactie vanuit de markt op de Rijksinzet. De reactie had vooral te maken met de beperkte beschikbaarheid van de financiële ondersteuning voor de uitvoering.

De deelnemers maken de volgende prioritering (zie tabel in bijlage)

- 1 Geen remmende, wel stimulerende wetten en regels
- 2 Gemeenschappelijke taal en instrumenten om circulariteit in projecten
- 3 Een concrete vraag naar circulaire producten en diensten
- 4 Een eerste serie innovatieve producten en diensten voor circulair bouwen
- 5 Kennis, ervaring en instrumenten bij voldoende en de juiste mensen

Opmerkingen en vragen

- Markt heeft vanuit Rijk (meer) regie nodig op metingen-methodiek en Rijk zou moeten optreden als neutrale 'scheidsrechter' bij alle metingen-resultaten.
Wat dit precies betekent moet nog verder worden uitgewerkt.

- CE bereiken begint bij het beroepsonderwijs
- Doe ook aan niet-financiële monitoring, en integreer het dan met financiële monitoring. bijvoorbeeld ook de maatschappelijke betekenis van materialen waarderen.
- Moeten basisontwerpprincipes circulaire bouw niet landen in het Bouwbesluit?

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Datum
30 mei 2018

Speerpunten en Acties die zijn opgehaald

Per speerpunt is er een verdere uitwerking gemaakt, waar vooral in de vervolgsessie veel aandacht aan besteed is.

Marktontwikkeling

Om circulair bouwen op grotere schaal van de grond te krijgen, moet zich een vraag ontwikkelen. Daarvoor zijn 'early adopters' nodig. Opdrachtgevers, zowel marktpartijen als overheden, die de markt kunnen stimuleren om met innovatieve, vernieuwende oplossingen te komen. Er vinden al meerdere, zeer diverse praktijkprojecten plaats. Allemaal zeer divers qua; object, samenwerking, aard van circulariteit. Partijen dragen deze projecten overwegend zelfstandig, al zal een **overheidsbijdrage aan de meerkosten** en vooral het **afdekken van de risico's** bijdragen aan de gewenste verdere groei van het aantal projecten.

De deelnemers hechten zeer veel belang aan het meten, analyseren en evalueren van de projecten, met als doel om daarvan te kunnen leren en deze kennis vervolgens te (laten) verspreiden. Echter deze activiteit kan niet worden toevertrouwd aan de bij het desbetreffende project betrokken partijen.

Randvoorwaarden:

- De slager niet zijn eigen vlees te laten keuren
- betrokkenen hebben hun handen vol aan het goed realiseren van het project
- Het meten, analyseren en evalueren vraagt om specifieke kennis en expertise
- waar het wel lukt, wordt de informatie niet gezien als onafhankelijk
- Resultaten uit de projecten dienen vergelijkbaar te zijn/ worden gemaakt
- het breed verspreiden van deze kennis via onafhankelijke bron.

Waar praten we over? Het meten, analyseren en evalueren t.a.v.

1. objectieve projectgegevens (grootte, kosten, energie, materialen etc)
2. het doorlopen proces, overwonnen knelpunten, succes en faalfactoren
3. samenwerking, welke partijen, hoe georganiseerd, welke taken en verantwoordelijkheden
4. ervaring met de regelgeving, wat knelde, wat hielp, waar zicht op nieuwe oplossingen
5. zijn er binnen het project tools ontwikkeld, nieuwe wensen ontstaan
6. wat bleken de belangrijkste risico's, hoe afgedekt, hoe kan dit beter
7. is er zicht gekomen op een sluitende businesscase voor vervolgpunten, wat nog nodig
8. hoe kan het project worden ingezet binnen de eigen organisatie, andere afdelingen
9. idem naar anderen koplopende partijen, wat is geleerd, wat nog niet

10. hoe te vertalen naar volgende partijen, welke onderdelen kunnen zij nu al adopteren.

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Dit alles vraagt om een intensief kennis- en leerprogramma dat direct gekoppeld is aan communicatieprogramma dat ervoor zorgt dat de opgedane kennis terecht komt op de juiste plaatsen.

Datum
30 mei 2018

Metten

Om de meerwaarde van circulair bouwen helder te maken, is een toegankelijke, betrouwbare meetlat nodig, die is gebaseerd op de vastgestelde definitie van circulair bouwen (en toepasbaar voor zowel woningbouw, utiliteit en GWW). Er zal echter goed gekeken moeten worden, waar en welke mate van uniformiteit en standaardisatie gewenst is. Voor uniformiteit en standaardisatie is betrokkenheid van de hele keten vereist.

- De uitdaging bij meetbaarheid ligt in het bij elkaar brengen van de gehanteerde systematieken binnen de GWW en B&U sectoren en tevens verbreding naar andere sectoren (o.a. de maakindustrie) in een multi-levenscyclus methodiek.
- Voor het bepalen van een uniforme bepalingsmethodiek waarin circulariteit wordt meegenomen – getoetst, bewezen en transparant - zal het ministerie van BZK een regierol kunnen spelen waarbij uitdrukkelijk ook de samenwerking wordt gezocht met bedrijfsleven en wetenschap.
- Een aantal partijen in markt vinden het van belang dat het Rijk de systematiek voorschrijft. Voor de instrumentontwikkeling op basis van deze systematiek is de markt aan zet.

Beleid, Wet en regelgeving

Er is experimenteerruimte nodig in regels, contracten en afspraken, bijvoorbeeld omtrent risicodeling, om innovatie de ruimte te geven. Ook circulair aanbesteden is een instrument dat naar verwachting tot snelle verandering leidt. We moeten goed kijken welke regels en normen circulariteit in de weg staan. Het huidige wetgevingssysteem classificeert stoffen en materialen als product of grondstof, dan wel als afvalstof. De vraag is of dit onderscheid in de circulaire economie houdbaar is.

Inzet van BZK (Kabinetsreactie)

Actie die nu al ingang is gezet:

- Milieuprestatie-eis met daarin circulariteit gewaardeerd.

Actie die er zeker gaat komen

- Onderzoek (in afstemming met de markt) naar scherpere eis en verbreding tot meer gebruiksfuncties.

Prioritering van acties

1. Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) heeft verduurzaming i.r.t. financiering als beleid nu al in gang gezet. Echter een verder ontwikkeling van financieel beleid m.b.t. Verduurzaming, CO2-reductie en circulariteit lijkt door

de strenge regels van toezichthouders, om bijvoorbeeld de leennormen te verruimen, onmogelijk.

De Banken (NVB) en BZK inventariseren de belemmeringen en kijken naar de mogelijkheden om dit aan te passen.

2. Fiscaliteit aanpassen/herzien. Bij de Unie van Waterschappen wordt op dit moment gewerkt aan een herziening van fiscaalstelsel. Eén van de thema's die daarbij een rol spelen is "de vervuiler betaalt". Ook de NGO, Ex'tax (www.ex-tax.com) houdt zich daarmee bezig.
Op basis van de ervaringen van de Unie van Waterschappen, zal er vanuit het Rijk gekeken worden naar de mogelijkheden om verder te verbreden.
3. Er is meer behoefte aan de juiste incentive op hergebruik. Dit kan door bijvoorbeeld door een lager BTW tarief (6%) te hanteren (Paul Terwisscha). Aangezien er al BTW verrekend is bij de eerste aankoop van een product, zou het niet meer nodig zijn om BTW te rekenen bij hergebruik van het product. Hooguit voor een aanvullende dienst bij het product (bijvoorbeeld bij het inhangen van een deur) En in dat geval zou er een laag Btw-tarief gehanteerd kunnen worden voor deze aanvullende dienst.
Het Rijk onderzoekt de mogelijkheden hiervoor.
4. Gemeenschappelijk bouw-innovatie-centrum (BTIC). Investerings vanuit de kennisinstututen en vanuit het bedrijfsleven zullen gedaan worden in de vorm van bijdragen aan onderzoeksprojecten. EZK is bereid de innovatie inspanningen in de Bouw gelijkwaardig te behandelen als bij de Topsectoren door middel van PPS(TKI) toeslagen.
Een kleine werkgroep, (EZK, Bouwagenda etc.) zal voor 1 juli, een concreet model uitwerken, met het doel dat het BTIC 1-01-2019 operationeel is.
5. Meekoppelkansen benutten (grondstoffenwinning en andere maatschappelijke doelen) Het beeld bestaat dat bij het winnen van zand en grind unieke ecosystemen verloren zou gaan. Echter in een aantal gevallen gebeurt de winning in overleg ten behoeve van natuurontwikkeling en/of klimaatadaptatie. Dit soort grondstoffen (in deze situaties) zouden dan ook anders (beter) moeten worden beoordeeld.
KNB, Cascade en Fodi organiseren komend jaar omtrent dit onderwerp een seminar en zullen een advies formuleren om dit op een juiste manier in een LCA op te nemen.
6. Aanpassen Normen waar bijvoorbeeld om de toepassing van Betongranulaat. Op dit moment gaat het tot max 30 % terwijl 100% ook mogelijk is.
Mebin zal dit inbrengen in de CUR-voorschriftencommissie 12 'Beton'
7. Kennisontwikkeling vanuit EU-programma's stimuleren.
RVO en IenW DGMI zullen dit oppakken
8. Taskforce Herijking Afvalstoffen. Deze taskforce bestaat uit een evenwichtige vertegenwoordiging van Rijk, medeoverheden, inspectiediensten, ngo's en het georganiseerde bedrijfsleven, met een mandaat om de noodzakelijk bevonden veranderingen te doen bewerkstelligen.
9. Beleidskaders zoals: Landelijk Afvalbeheer Plan (LAP3), Ruimte in regels en Vang sturen nog te veel op maatregelen omtrent Afval. Er zou veel meer gestuurd moeten worden op Recycling en hergebruik. Heeft een relatie met de multi-cyclus LCA (mLCA)
RWS wil dit samen met BRBS oppakken en in beweging brengen

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Datum
30 mei 2018

Kennis en bewustwording

Voor een deel van de acties die we al op korte termijn nodig hebben, moeten we de kennis nog ontwikkelen. Vaak is het echter ook een kwestie van delen van bestaande kennis en het opbouwen van het kennisniveau in alle lagen van de partijen in de sector. Continuïteit, een consistente opbouw van de circulaire bouweconomie, bewustwording en interactieve onderzoeksvormen, behoeven daarbij aandacht. Alle partijen in de keten moeten straks voldoende expertise hebben om circulair te bouwen.

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Datum
30 mei 2018

Bewustwording

"Breng de boodschap positief"

Hoe kan circulair geframed worden naar iets positiefs en ene kans i.p.v. een probleem. Dit kan door bijvoorbeeld:

- hoe kan het bijdrage aan vermindering van.....
- kan het jongeren stimuleren voor de bouw
- Circulariteit koppelen aan value cases 'wat levert het op', bv kwaliteit van leven (BNA)
- Vast houden aan opschaalbare elementen, wat zichzelf bedruipt (Peter Broere)

Acties Nu:

- Campagne BNA wij gaan circulair, van Lineair naar value cases.
- Website RVO aanpassen

Actie, Ter overweging

- "campagne Jonge blogger"
- bv iemand vanuit een andere achtergrond dan technisch inhoudelijk.
- "maak het persoonlijk en klein" (attitude) (Bas vd Griendt)
- "maak het een sociale norm" maatschappelijke verbreding (Bas vd Griendt)
- Focus op softe lijn bewustwording, op PPPP ook op Purpose en Passie (Bas vd Griendt)

Circulair aanbesteden

Acties nu:

- CB'23 (RWS, Prorail, RVB) programma circulair aanbesteden:
  - framework (definities etc.) Meten, Paspoorten (LCA)
- BNA programma circulair aanbesteden.

Actie, Gaat komen

- NEN Normcommissie over hergebruik van beton en staal (Rik van Thiel)

Kennis

Randvoorwaarde vasthouden kennis en delen is 'Right to Copy'

"Learning by doing"

Acties Nu:

- Community of practice, cross sectoraal/diversiteit (BNA)
- Living labs en Stadslabs, Lerende aanpak (RWS en TNO)
- Oa City Deal circulaire stad 4 oktober

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Hoe

Datum
30 mei 2018

Acties Nu,

- CB'23 (RWS, Prorail RVB) (virtueel) Bouw Innovatie Techniek Centrum (BITC) initiatief HBO's TU's, TNO, Bouwagenda, BZK en EZK

Acties, Gaat komen

- Handvat Duurzaam materiaalgebruik voor Bouw- en infra bedrijven 2017, update volgt (Helen Visser)
- Bijeenkomst voor doeners (BZK/RVO +rest!) Positief maar ook 'negatief' briljante mislukkingen.
- Triple Helix (koppeling onderwijs – wetenschap – beleid) Onderzoeksopdracht vanuit NWA cyclus (BZK) Actie onder de aandacht brengen (Tineke Beuker)

Acties ter Overweging:

- Centrale plek (Portaal) voor kennisontsluiting met:
  - Voorbeeldprojecten, Tools, relevante links, praktijkvulling (Helen Visser/Peter Broere)
  - Halen – brengen (right to copy, open source)
  - Landelijk maar maak het ook regionaal en lokaal.

Kennis nodig

Acties ter Overweging:

- Meer kennis nodig over het hergebruiken van gebruikt materiaal (Rik van Thiel)

Bijlage Deelnemerslijst

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Boardroomsessie - Circulaire Bouweconomie

Datum
30 mei 2018

Den Haag, 19 april,

Deelnemers

Elphi Nelissen Bouweconomie en	Hoogleraar TU/e, vz Transitieagenda Circulaire lid taskforce Bouwagenda
Esther 't Hoen	Projectleider Circulaire Bouweconomie bij de Directie Bouwen en Energie Ministerie van BZK
Giap Tan	Ministerie van BZK
Arie Mooiman	Adviseur Techniek en Duurzaamheid bij KNB
Ewald van Hal	KNB/ NvTB
Gerard Beltman	De Bouwklup en algemeen directeur De Groot Vroomshoop
Helen Visser	Bouwend Nederland
Johan Riezebos	De BouwKlup, directeur Ter Steege Bouw Vastgoed
Paola Huijding,	Senior projectleider energietransitie en Circulaire economie Platform31
Martin Mooij, Born Goedkoop,	Head Certification and Management DGBC Sustainability Manager, BAM Infraconsult
Jasper Kraaijeveld,	Beleidsmedewerker markt & ondernemerschap BNA*
Joris van de Heuvel	Bouwagenda
Hans Korbee	Programma adviseur RVO.nl

Wel aangemeld, niet aanwezig:

Dhr Fried Kaanen	Koninklijke Metaalunie
Dhr Arjan Hol	VERAS
Mw Claudia Bouwens	NEPROM
Dhr Jan Wouter Vorderman	Ministerie EZK
Dhr Leen van Dijke	Stroomversnelling

* BNA, manifest 'wij gaan circulair' : inmiddels hebben 50 architecten zich hierachter geschaard.

Vervolgsessie LEF - Circulaire Bouweconomie

Utrecht, 9 mei 2018

Deelnemers

Elphi Nelissen	Hoogleraar TU/e, vz Transitieagenda Circulaire Bouweconomie en lid taskforce Bouwagenda
Esther 't Hoen	Projectleider Circulaire Bouweconomie bij de Directie Bouwen en Energie Ministerie van BZK
Jos Verlinden	Ministerie van BZK
Tineke Beuker	Ministerie van BZK
Frederieke Knopperts	RWS
Jeroen Nagel	RWS

Bas van de Griendt	NRP circulair
Henkjan van Meer	Unie van Waterschappen
Inez van Tilburg	Unie van Waterschappen
Ivo Dellemann	Waterschap Aa en Maas
Born Goedkoop	Sustainability Manager, BAM Infraconsult
Helen Visser	Bouwend Nederland
Leonie van der Voort	Cascade
Leontien de Waal	Rabobank (namens NVB)
Peter Broere	BRBS Recycling
Peter van der Mars	Metaalunie
Walter Speelman	Mebin
Wilma Jansen	BNA
Niels van Amstel	Project- en procesmanager Megaborn
Rik van Thiel	Voorzitter Raad van Commissarissen ROTO B.V.
Henk Schuur	Betonhuis
Johan Riezebos	De BouwKlup, directeur Ter Steege Bouw Vastgoed
Rik van Berkel	Cluster Manager Built Environment FME & NVKL
Paul Terwisscha	Woonbedrijf
Arie Mooiman	Adviseur Techniek en Duurzaamheid bij KNB
Petran van Heel	ABN-AMRO
Joris van de Heuvel	Bouwagenda
Frans Scheepens	GIST
Hans Korbee	Programma adviseur RVO.nl
Hans Scherpenzeel	Secretaris Transitieagenda en adviseur RVO.nl
Menno Brouwer	Programma adviseur RVO.nl

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Datum
30 mei 2018

Wel aangemeld, niet aanwezig:

Arjan Hol	VERAS sloop- en asbestverwijderingsbranche
Cecile van Oppen	Copper 8
Gerard Beltman	De Groot Vroomshoop
Jack de Vries	RWS
Maarten Schaafsma	Waterschap Rijn en IJssel
Peter Fraanje	BRBS Recycling
Ronel Dielissen	Mebin
Stephan van Hoof	VolkerWessels
Tom van Eck	Bouwend Nederland

Bijlage - De Kabinetsreactie i.o.

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Proces kabinetsreactie en daarna

- Toegezegd aan Tweede Kamer om als Kabinet reactie te geven op de transitieagenda's: wat wordt de kabinetsinzet de komende jaren.
- Voor de zomer 2018 naar de Tweede Kamer.
- Uitvoeringsagenda's door en/of met de markt volgen later > vandaag beginnen met ophalen wat uw inzet zou kunnen zijn op de uitvoering van de acties in de Transitieagenda.
- BZK wil graag de regie op de uitvoering in en door de markt laten lopen via de Bouwagenda/Bouwcoalitie in samenwerking met RVO.

Datum
30 mei 2018

Uitgangspunt inzet Rijk in de Kabinetsreactie

In het Regeerakkoord is afgesproken dat het Kabinet de afspraken uit het Rijksbrede Programma circulaire economie en de transitieagenda's als onderdeel van de klimaatopgave zal uitvoeren om de transitie naar een circulaire economie te versnellen.

- Daarbij heeft het kabinet aangekondigd om een extra accent te leggen op de ontwikkeling en verspreiding van kennis en best practices.
- Het kabinet inventariseert tevens welke knelpunten in regelgeving, toezicht en handhaving duurzame innovaties in de weg staan en mogelijk opgelost kunnen worden.

Samenvatting van inzet BZK nav TA Bouw

- *De kern bestaat uit de hoofdlijnen markontwikkeling via regelgeving en de voorbeeldrol van de Rijksoverheid:*
- Regelgeving: milieuprestatie-eis met daarin circulariteit gewaardeerd en onderzoek (in afstemming met de markt) naar scherpere eisen.
- Rijk in voorbeeldrol: circulair aanbesteden Rijksvastgoed (RVB) en circulariteit in de eigen Rijksbedrijfsvoering (inkoop).

Daarnaast is de inzet van BZK op

- *Uiterlijk 2020 besluit over wettelijke verplichting materialen paspoort*
Diverse partijen waaronder RVB testen op dit moment het materialenpaspoort in de praktijk
- *Starten met circulair (her-)bouwen in combinatie met de bouwopgave en verduurzaming van woningen en aardgasvrij*
- Aansluiten bij sectortafel Gebouwde omgeving van Klimaat Tafel en aansluiten bij de IBP-afspraken over circulair aanbesteden door overheden.

Bijlage – beoordeling van Rijksinzet

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Onderbouwing van reactie op de 11 voorgestelde doelstellingen:

- Waar wordt inzet van de Rijksoverheid verwacht (publiek, maar ook privaat)
- Waar willen de aanwezigen zelf aan bijdragen

Datum
30 mei 2018

Marktontwikkeling	Rijk	Zelf
• Een eerste serie innovatieve producten en diensten voor circulair bouwen	5	5
• Een concrete vraag naar circulaire producten en diensten.	5	5
• Nauwkeurige kennis en plan van aanpak om CO ₂ -uitstoot in bouw 2030/2050	2	0
• Plan bij de verduurzaming van woningvoorraad en 1 miljoen extra woningen	0,5	2
• Voldoende prikkels voor R&D, experimenten, prototypen en concrete projecten	2	0
Meten		
• Gemeenschappelijke taal en instrumenten om circulariteit te duiden en meten	7,5	5
Beleid, wet- en regelgeving		
• Geen remmende, wel stimulerende wetten en regels	10	4
• Internationale positionering en samenwerking		
Kennis & bewustwording		
• Kennis, ervaring en instrumenten bij voldoende en de juiste mensen	4,5	2
• Begrip, draagvlak, herkenbare voordelen, bewustwording	1,5	1
• Uitgewerkte opvattingen over sociaal-innovatieve arbeidsorganisaties.	1	1

Inschatting rol overheden

- ✓ Alle overheidsaanbestedingen circulair in 2030
In aankoop daar toe zullen vanaf 2023 zullen alle uitvragen van de overheid circulair zijn.
- 0% Aanpak reductie CO₂-uitstoot in de bouw
50 % minder CO₂-verbruik in de bouw in 2030 en 100% reductie in 2050.
- 0% Uiterlijk in 2020 besluit over verplicht materialenpaspoort
Uiterlijk in 2020 besluiten we over een systeem dat inzicht geeft in materialen en grondstoffen, bijvoorbeeld met een materialen-paspoort.
- ✓ Subsidie voor circulaire business- en verdienmodellen
Tijdelijke, financiële ondersteuning voor circulaire business- en verdienmodellen.
- 0% Doorontwikkeling uniforme meetmethode voor circulariteit
We verkennen de meerwaarde van een uniforme, eenduidige meetmethodiek in projecten en pilots.
- ✓ Circulariteit verwerken in overheidsnormen bouw
De overheid start in 2018 een programma dat hier nader onderzoek naar doet en experimenten entameert.
- 0% Internationale positionering en samenwerking
Nederland werkt met buurlanden aan een Noordwest-Europese circulaire bouwconomie.
- 0% Circulair bouwen integraal onderdeel van onderwijs in 2021
In 2021 is er op alle onderwijsniveaus en -richtingen aandacht voor circulair bouwen.
- 0% Oprichten kennisinstituut circulair bouwen
Leidende principes hierbij zijn 'lerend evolueren' en 'netwerkgestuurd handelen'.

11

Bijlage – Speerpunten

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

Leeswijzer

Bijgaand de uitkomsten en weergave van de discussie en de verschillende meningen van deelnemers zoals die op de Flipovers zijn terecht gekomen.

Datum
30 mei 2018

Marktontwikkeling

1. Een eerste serie innovatieve producten en diensten voor circulair bouwen

- o Niet wachten op Rijksoverheid. Laat sector samen met kennisinstellingen succesvolle producten op de markt zetten. Overheid volgt met regeling.
- o Mogelijkheden, toename demontabele verbindingen > ontwikkelkracht industrie benutten (KNB)
- o Bij eigen projecten circulair bouwen meenemen waar mogelijk.
- o Verder optimaliseren van ons circulaire bouwsysteem (De Groot).
- o inzicht in wat bruikbaar is voor hergebruik en inzicht in nieuwe producten.

2. Een concrete vraag naar circulaire producten

- o Voorbeeldrol Rijk bij aanbesteden en inkoop.
- o (Mee) werken aan handvat circulair aanbesteden voor overheden, bijvoorbeeld icm aanbestedingsinstituut (Helen Visser).
- o behoeftenonderzoek architecten tav circulair ontwerpen (BNA).
- o mogelijkheden voor alternatieve/ CO₂-neutrale energiedragers.
- o marktintroductie via BREEAM + monitoren (DGBC).

3. Nauwkeurige kennis en plan van aanpak om CO₂-uitstoot in bouw 2030/ 2050

4. Plan circulair bij verduurzaming woningvoorraad en 1 miljoen extra woningen

- o Renovatie verder als circulair bouwen oppakken na pilot.

5. Voldoende prikkels voor R&D, experimenten, prototypen en concrete projecten

Wat gebeurt er al door de betrokken partijen

- Circulaire uitvoering van een renovatie in opdracht van een woningcorporatie [Ter Steege Bouw Vastgoed]
- Circulaire nieuwbouw + intensieve verbouw [...]
- uitzetten Challenge: 20 nieuwbouwwoningen realiseren uit eigen afvalstroom van het Woonbedrijf [Pte]
- circulair inkolen + kennisdelen
- Voorbeeldrol rijk: RWS, RVB, BZK
- Partnership met 2 sloopbedrijven tbv opwaarderen uitstroom naar hergebruik. Woonbedrijf [Pte]
- EU project aanbidding. Power of Procurement [oa RWS, DB, Jack de Vries]
- Contractvormen/ bouwprojecten die uitgaan van levensduurkosten ipv initiële investering. Bouwend Nederland [HV]
- Ketenprojecten – per keten (materiaal) circulair maken. BRBS Recycling [PBr]

- Kennis beschikbaar over grondstoffen, producten, componenten in corporatiewoningen. Woonbedrijf [Pte]
- Onderzoek naar isolerend beton voor monoliet bouwen zonder koudebruggen geheel met recycle materialen en ook geschikt voor hergebruik [Mebin]
- Geld uit klimaatveloppe voor circulaire pilots CO₂
- Inventarisatie circulaire Innovatie (NIBE iov RWS)

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en Samenleving

Datum
30 mei 2018

Wat zit in de planning

- materiaal paspoort + afstoten
  - + taxatie
  - + waarde
  - + marktplaats
- Grondstofbank
- Nieuwe productvraag uit huidig vrijkomend 'afval'. Woonbedrijf [Pte]
- Meer overleg tussen Architecten en Waterschappen over circulaire kansen
- Meer DBFMO-contracten; nu heel klein percentage (< 5%) van alle openbare aanbestedingen [Bouwend NL]
- Samenwerking in R&D
- Garantiefonds 'experimentele' projecten. [MVO.NL; BRBS Recycling PBr]

Wat staat er momenteel ter overweging

- Oprichten gezaghebbend expertteam 'Recyclebaar/ herbruikbaar'. BRBS Recycling [PBr]
- Grensoverschrijdend Fieldlab circulair bouwen Twente [FME]
- Koplopers onder opdrachtgevers mobiliseren voor sneeuwbaaleffect
- Financieel- economische analyses referentieprojecten (bv cirkelstad)
- Jaarlijkse bijdragen uit klimaatveloppe meerjarig maken.

Overige opmerkingen en vragen

- Oprichten van een lokale 'peergroep' in Eindhoven. Woonbedrijf [Pte]
- Behoeftte aan landelijke kennisdeling op 'doen'. Woonbedrijf [Pte]

Meten

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

6. Gemeenschappelijke taal en instrumenten om circulariteit in projecten te duiden en meten

- o Meten/ systeem circulair. Graag betrekken kennis bij bouwbedrijven bij invullen van de vraag: Hoe verder BKZK na inventarisatie? (Bouwend NL Helen Visser).
- o (mede) ontwikkelen meetmethode (DGBC).
- o van economische waarden naar maatschappelijke waarden (Born Goedkoop, BAM).
- o inzicht nodig in diverse resultaten: in CO₂, NCp, €. (Born Goedkoop, BAM).
- o van hulpmiddel naar systeem (Born Goedkoop, BAM).

Datum
30 mei 2018

Wat gebeurt er al door de betrokken partijen

- Bepalingsmethode adaptief vermogen operationaliseren (BZK en EZK)
- Grondstof eff. Integreren in de MPG (Multi levenscyclus) Blijvend bruikbaar (BZK en EZK)
- Integrale CO₂ Bepaling: Integratie MPG + EPG/Beng (Metaalunie + FME)
- Product Environmental Footprint (PEF) and the Organisation Environmental Footprint (OEF) in Europa al in gang gezet. PEF in NL: SBK bepalingmethode
- Platform Circulair Bouwen 2023 (CB23) – Breder dan Circulair
3 werkgroepen (Framework/Definities, Meten, Materialen
Paspoort/Harmonisatie)

Wat zit in de planning

- Voorsorteren op Implementatie EU-regelgeving+kader (Born Goedkoop, BAM)
- Definitie van Circulariteit bepalen (Betonhuis)
- Eén Methodiek (bepalingsmethode) voor B&U en GWW

Wat staat er momenteel ter overweging

- Hergebruik van Materialen waarderen. Woningbedrijf (PTE)
- Natuurlijk kapitaal (in positieve zin)/landgebruik (indirect landbeslag – zoals België) meenemen in methodieken (Cascade)
- Zorg voor praktisch toepasbare meetinstrumenten (Ter Steege)
- Taxonomie: Niet iedereen z'n eigen opzet voor materialen paspoort. NEN 2660 (2627) Decompositie.

Beleid, Wet en regelgeving

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

7. Geen remmende, wel stimulerende regels

- o Meekoppelkansen benutten (grondstoffenwinning en andere maatschappelijke doelen (KNB)
- o Fiscaliteit.
- o Manifest circulaire ontwerpprincipes (BNA)
- o Bouwagenda; adresseren van benodigde randvoorwaarden bij overheid.

Datum
30 mei 2018

8. Internationale positionering en samenwerking

Wat gebeurt er al door de betrokken partijen

- 5 miljoen Euro voor dit jaar (Klimaatenvolp) voor uitvoeren van 100 pilot-inkoopprojecten door overheden (IenW)
- Meekoppelkansen benutten (grondstoffenwinning en maatschappelijke doelen)
- Fiscaliteit wordt herzien _ Vervuiler betaalt (unie van waterschappen) NGO, Ex'tax (www.ex-tax.com)
- Verduurzaming in relatie tot financiering (NVB)
- LAP3 ~ Ruimte in regels ~ VANG - MLCA
- Circulariteit waarderen in de MPG (BZK + Markt)
- CE Kennisontwikkeling in EU-programma's stimuleren (RVO en IenW)
- Maatregelen afvalsturing - sturen op recycling en hergebruik. BRBS (PBr)
- Proeven met Materialen paspoort (RWS, RVB/CB23 en Markt)

Wat zit in de planning

- Taskforce Herijking afvalstoffen (komt voort uit de agenda Maakindustrie)
  - Focus breder maken (EZK, BZK en Markt)
- PPS Toeslag voor de Bouw (BIIC)
  - Koppeling fundamenteel onderzoek, R&D Bouw (EZK)
- Aanpassen Normen bijvoorbeeld bij de toepassing van Betongranulaat = max 30 % terwijl 100% mogelijk is (mebin) -> inbrengen in VC12 (voorschriftencommissie)
- Meewegen bijdrage klimaat adaptatie natuur, Seminar (KNB, Cascade, Fodi)
- Circulariteit in stappen aanscherpen BZK (en Markt) - Consultatie

Wat staat er momenteel ter overweging

- Beleid: Overzichtskaart NL sloopplannen kansen voor "Urban Mining" Sloopbeleid -> Bouwplannen slimmer afstemmen, Helen Visser (bouwend NL)
- Verduurzaming, CO2-reductie en circulariteit in fin. Beleid i.r.t. toezichthouders (Leennormen ruimer) BZK en de Banken
- Noodzaak van voor Circulariteit in het Bouwbesluit (BZK + bestaande tools) VB het hergebruik van deuren 2100mm voldoet niet aan de norm van 2300mm (Tersteegen) Geldt ook voor Draagconstructie en gevels
- Behoeftte aan incentive op hergebruik, Bijv laag BTW tarief (BZK en minFIN) Dienst ipv product (0% op eigendom en 6% op dienst)
- LCA - toename van Biodiversiteit, Advies tbv meetmethodes
- Fiscaliteit - Verbreden en opschalen (BZK)
- Materialen paspoort verplichtstellen (BZK) - Uniformiteit

Kennis en bewustwording

Nationale Programma's
Duurzame bouw, Regio en
Samenleving

9. kennis, ervaring en instrumenten bij voldoende en de juiste mensen in de totale bouwketen

- o algemene bewustwording creëren bij ontwikkelaars en opdrachtgevers (De Groot)
- o cursussen en masterclasses circulair ontwerpen (BNA)
- o Veel versnipperde kennis. Draag graag bij aan slimme(-re ontsluiting centrale kennis (Helen Visser)

Datum
30 mei 2018

10. Begrip, draagvlak, herkenbare voordelen, bewustwording

- o geen geeltjes, later wel discussie.

11. uitgewerkte opvattingen over sociaal-innovatieve arbeidsorganisaties

- o In de HC-agenda van de Bouwagenda expliciete aandacht voor circulair.

Wat gebeurt er al door de betrokken partijen

- Campagne: Wij gaan Circulair (BNA) Doel: 60% leden onderschrijven: leden en opdrachtgevers bewustmaken van lineair economie naar value case
- Onvoorwaardelijk Kenisdelen (Petron van Heel, ABN Amro)
- CB'23 (RWS, RVB, Prorail) – Circulair aanbesteden
- Niet praten over circulaire bouw, maar over de toegevoegde waarde
  - Kwaliteit van leven
- Breng de boodschap positief:
  - o Kan bijdrage aan vermindering van...
  - o Kan jongeren stimuleren voor de bouw
- Maak het persoonlijk en klein en Sturen op attitude
- Handvat duurzaam materiaalgebruik voor bouw en infrabedrijven 2017 (Helen Visser, Bouwend NL) Update in 2018
- Learning by doing. Living Labs (RWS TNO) Citydeal circulaire steden (Jeroen Nagel)
- Etalage met voorbeelden en verhalen uit de praktijk NRP Circulair
- Circulariteit koppelen aan value cases – wat levert het op

Wat zit in de planning

- Nascholingsprogramma, Voorbeeldprojecten, Circulair aanbesteden
Behoefteteonderzoek leden en Community of Practice (BNA) – Cross sectoraal
- Framework / Definities, Meten van CE en Materialen paspoorten (CB'23)
- Bouw innovatie techniek centrum (BITC) (4TU, EZK BZK, Bouwagenda)
- Informatiesessies met fabrikanten en toeleveranciers (FME)

Wat staat er momenteel ter overweging

- Centrale plek kennis – 1 portaal vullen vanuit de praktijk (zie ook afval circulair) Peter Broere en Helen Visser
  - o Voorbeeldprojecten
  - o Tools
  - o Relevante links